

ULUSLARARASI SOSYAL ARAŐTIRMALAR DERGİSİ THE JOURNAL OF INTERNATIONAL SOCIAL RESEARCH

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi / The Journal of International Social Research
Cilt: 14 Sayı: 77 Nisan 2021 & Volume: 14 Issue: 77 April 2021
www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

AMİN MAALOUF'UN 'EMPEDOKLES'İN DOSTLARI' ROMANINA EKOELEŞTİREL BİR YAKLAŞIM AN ECO-CRITICAL APPROACH TO AMİN MAALOUF'S NOVEL 'EMPEDOKLES'İN DOSTLARI'

Zehra ERGEÇ*

Öz

Sanayileşmenin hızla yayılmasıyla birlikte 'doğa' ve 'çevre' insanoğlu için tüketim ve sermaye kaynağına dönüşür. Bu durum ekolojik sorunların ortaya çıkmasına ve bu sorunların gün geçtikçe artmasına sebep olur. Ekolojik sorunlara çözüm üretilmesi ve insanın doğayla uyum içerisinde varlığını sürdürebilmesi için disiplinlerarası çalışmalar yapılır. Bu çalışmalar arasında, insan- doğa- çevre arasındaki ilişkiyi inceleyen 'ekoleştiri' yöntemi de yer alır. Tarih, sinema, psikoloji, sanat tarihi, felsefe, siyaset bilimi gibi çeşitli alanlara etki eden 'ekoleştiri' kavramının edebî eserlerde de yansımaları gözlemlenmektedir. Ekoleştirel anlayışla kurgulanan edebî yapıtlarda, metinlerin farkındalık yaratma gücünden faydalanılarak insanmerkezci bir dünya görüşü yerine eko-merkezci bir yaklaşımın benimsenmesi, ekosistemi meydana getiren tüm canlıların yaşam haklarının gözetilmesinin sağlanması hedeflenir.

Amin Maalouf'un (1949) *Empedokles'in Dostları* (2021) adlı yarı -distopik eseri, nükleer felaketin eşişindeki dünyada cereyan eden hadiseler üzerine kurgulanmıştır. Hayatı kolaylaştırmaya yardımcı olacak teknolojik gelişmeler, insanoğlunun doyumsuz tutumuyla gezegeni yok olma tehlikesiyle karşı karşıya getirmiştir. Kendilerini Empedokles'in dostları diye adlandıran, doğaya duyarlı ve gelişmiş bir medeniyete sahip gizemli kişiler, bu kaosa son verir.

Çalışmada, *Empedokles'in Dostları* romanı ekoleştiri ekseninde değerlendirilmiş; yazarın doğa -insan ilişkisini nasıl betimlediği, doğanın ele alınış biçimi gibi hususlar açığa çıkarılmıştır. Romanın, okuru ötekine hoşgörölü bakmaya davet eden ekolojik bilince sahip bir eser olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Amin Maalouf, *Empedokles'in Dostları*, Roman, Ekoleştiri.

Abstract

With the rapid spread of industrialization, 'nature' and the 'environment' have become sources of consumption and capital for human beings. This leads to an ever-mounting pile of ecological problems. Interdisciplinary studies are carried out to produce solutions to ecological problems and to sustain human existence in harmony with nature. 'Ecocriticism' is among these studies that examines the relationship between human, nature and environment. The reflections of 'eco-criticism' which infiltrates into various fields such as history, cinema, psychology, art history, philosophy, and political science, are also observed in literary works. Literary works designed with an eco-critical approach aim to adopt an eco-centric mindset rather than a human-centric one, and to ensure the respect for the rights of all living creatures that make up the ecosystem.

Amin Maalouf's (1949) semi-dystopian work *Empedokles'in Dostları* (2021) is based on the events that took place in the world on the brink of nuclear disaster. Technological developments that will help make life easier have brought the planet to the danger of extinction with the insatiable attitude of human beings. Mysterious people who call themselves Empedokles' friends who are sensitive to nature and have a developed civilization, put an end to this chaos.

In the study, the novel *Empedokles'in Dostları* was evaluated in the axis of ecocriticism; issues such as how the author describes the relationship between nature and men and the way nature is handled have been revealed. It is concluded that the novel is an ecologically conscious work that invites the reader to look at the other with tolerance.

Keywords: Amin Maalouf, *Empedokles'in Dostları*, Novel, Eco-criticism.

* Öğr. Gör. Dr., Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Rektörlük, Türk Dili Bölümü, ORCID: 0000-0002-6949-9124, ergec_zehra@hotmail.com

Giriş

Enerji kaynaklarının giderek azalması, hayvanların neslinin tükenmeye başlaması, küresel ısınma, mevsim dengelerinin bozulması ve iklim değişikliği, sanayileşmenin yarattığı çevre kirliliği, nükleer atıklar ve kazalar, yeşil alanların gün geçtikçe daralması, biyolojik çeşitliliğin azalması, toprağın verimsizleşmesi, ozon tabakasının zarar görmesi, su kaynaklarının bilinçsiz kullanımı gibi sebepler doğanın dengesinin bozulmasına yol açar. Küresel bir tehlike hâline gelen ekolojik tahribat, fosil yakıt kaynaklarının tükenmesini, kuraklık, sel veya fırtına gibi doğal afetleri, salgın hastalıkları, göçleri ve kimi zaman da savaşı beraberinde getirmektedir. Tüm bu sorunlarla yüzleşmek zorunda kalan insanlık, bir yandan bu sorunlara çare ararken diğer yandan onların kaynağını tespit etmeye çalışır. Düşünürler, bu konularla alakalı disiplinlerarası farklı görüşler ortaya atarlar. İnsanlığı bu duruma sürükleyen sebepleri bulmak için gerçekleştirdikleri sorgulamalar, tarihin bilinen en eski dönemlerine kadar uzanır. Antik Çağ'da insanlar kendini doğanın bir parçası olarak görür. O dönemlerde doğanın ve insanın kaderi birdir. Ancak modernizmle birlikte insan kendini "doğanın dışında ve ondan üstün olarak" konumlandırmaya başlar (Descola, 2013, 65). Bu ayırıcı dönüşümü Hristiyanlığın getirdiğini iddia eden Descola, bu tezine gerekçe olarak ise Hristiyanlığın "insanın aşkınlığı ve Tanrı'nın hiçlikten evreni yaratması yönündeki ikili düşüncesi"ni sunar (2013, 65). İnsanın doğadaki yerinin diğer varlıklardan ayrıştığı yönündeki anlayış, onun "maddi dünyayı aşkın bir varlık" olmasını, "özü ve gelişmesi itibarıyla doğanın ötesindeki lütüfa bağlı" bulunmasını temel alır (Descola, 2013, 65). İnsan, kendinde gördüğü bu üstün niteliği sayesinde "dünyayı yönetme hakkı ve misyonunu" elde ettiğine inanır: "zira Tanrı insanı Yaradılışı denetlemesi, örgütlemesi ve ihtiyaçlarına göre düzenlemesi amacıyla tekvinin son gününde oluşturmuştur. Aynı şekilde hayvanları adlandırma gücüne sahip olan Adem de doğaya kendi düzenini getirmekle görevlendirilmiştir" (Descola, 2013, 65). Bu sebeple insan, kendini diğer varlıklardan daha seçkin görür. Özellikle 17. yüzyılda doğa ve insan ayrımı belirgin biçimde meşruiyet kazanır (Descola, 2013, 67). Bu ayırmadan aldığı güçle insan, doğa üzerinde tahakküm kurmaya başlar. Doğadaki her şeyin değeri, insana sağladığı yarara göre belirlenir. Doğa, insan için gün geçtikçe sömürü nesnesine dönüşür.

Morton'a göre insanın kendini diğer türlerden ayırma yoluna gitmesi zaman içerisinde öğretilen bir mekanizmanın ürünüdür. "Çocuklar, evde bir insan olmayan istismar edildiğinde, bir insan edildiğinde olduğu kadar travmaya uğrarlar" (Morton, 2020, 21). Çünkü çocuklar, insan -insan dışı ayrımını yapmazlar. Kendilerini doğadan ayrı düşünmezler. Hatta "insan -insan olmayan ayrımı, çocuğun keyfi tanımında somutlaşmış bir ruhsal travma olarak" ifade edilir (Morton, 2020, 21). Çocuklar, yetişkinliğe adım attıkça çoğunlukla insanmerkezciliğe yönlendirilir.

İnsanmerkezciler, "bir çıkar çatışması durumunda, insan türüne mensup olanların çıkarlarını, insan dışında kalan varlıkların çıkarlarından üstün tutar" (Özer, 2017, 40). Çevrebilimciler, ekologlara, çevre ve doğa felsefecilerine göre "insanmerkezcilik bakışı ya da yalnız insanları ahlakın nesnesi olarak görmek, yaşadığımız çevre ve doğa sorunlarının en önemli" sebeplerinden biridir (Özer, 2017, 34). Doğa, insanın tahribatına yıkıcı bir biçimde karşılık vermeye başlayınca insanmerkezcilik tutum da sarsılmaya başlar. Bu bağlamda doğayı korumaya yönelik çeşitli anlayışlar ortaya çıkar. Bu anlayışlar arasında çevrecilik, ekolojizm, ekososyalizm, ekofemizm, derin ekoloji, ekoleştiri sayılabilir. Çevrecilik, "çevre sorunlarına yönelik bir yönetsel yaklaşımı savunur, bu sorunların üretim ve tüketimin mevcut değerleri ya da kalıplarında temel dönüşümler olmaksızın çözülebileceğini" temel alan bir yaklaşımdır (Dobson, 2017, 21). Ekolojizm, "sürdürülebilir ve tatmin edici bir varoluşun, hem insan dışındaki doğal dünya ile ilişkilerimizde ve hem de toplumsal ve politik yaşam biçimimizde köktenci değişiklikleri bir önkoşul olarak gerektirdiği" iddiasında olan bir yaklaşımın ürünüdür (Dobson, 2017, 21-22). Ekososyalizm, "ekolojik krizin üstesinden gelmek için kapitalist toplumu dönüştürmenin zorunlu ve yetenekli olduğu fikrine" dayanır (Kovel, 2017, 195). Ekofeminizm, "[h]em kadın hem de çevre (doğa) üzerinde kurulan tahakküm arasındaki kritik benzer noktalara yoğunlaşan" siyasi, sosyal, felsefi ve kurgusal unsurla ilişkili bir kuramdır (Kümbet, 2017, 171). Derin ekoloji, "doğanın insan tarafından ötekileştirilmesini, insanın kendini doğadan ayrı ve üstün bir konumda değerlendirmesini ve doğanın hammadde kaynağı olarak bilinçsizce sömürülmesini" eleştiren bir anlayıştır (Oppermann, 2012, 21). Söz konusu bu yaklaşımların arasında farklılıklar bulunsa da hepsinin ortak noktası doğayı koruma gayesidir.

Yunanca kökenli ekoloji, 'oikos' ve 'logia' kelimelerden türetilir (Keleş-Hamamcı, 1993, s. 34). "Ekoloji, canlı varlıkların hem kendi aralarındaki ilişkilerini hem de çevreyle olan etkileşimini inceleyen bilim dalıdır. Ekoloji terimi ilk olarak 1866 yılında Alman biyolog ve filozof Ernst Haeckel tarafından kullanılır" (Ergeç, 2020, 177). Ekoleştiri ifadesi ise, William Ruekert'in 1978 yılında yayınlanan *Literature and Ecology* başlıklı makalesinde

ilk defa kullanılır (Oppermann, 2012, 10). Ekoeleştiri, “doğaya yüklenen simgesel anlamları, bu anlamların oluşturduğu düşünce kalıplarını, nehirlerin, denizlerin, toprak, bitki ve hayvan türlerinin insan kültürlerini nasıl şekillendirdiğini, dilin nasıl kullanıldığını, çevre sorunlarına nasıl yaklaşıldığını, metin içindeki değer yargılarını ve benlik kavramlarını” irdeler (Oppermann, 2012, 25). Ekoeleştiri, insan ve insan dışındakilerin birbirleriyle olan münasebetlerini ‘anthropocentric’ (insanmerkezci) olmayan bir duruşla mercek altına alır (Oppermann, 2012, 5). Doğayı, yalnızca insan odağında ele almanın yanlış bir tavır olduğunu vurgular. Edebî çalışmalara yeryüzü merkezli bir perspektiften bakmayı sağlar (Glotfelty, 2017, 37). Ekoeleştirmenlere göre edebî eser, hem duygulara hem de akla seslenebilme niteliği sayesinde ekolojik bilincin arttırılması mevzusuna katkı sağlayabilir. Edebî eser, ekolojik ve çevresel krizlerin sebeplerinin ve çözüm yollarının belirlenerek bunların geniş kitlelere duyurulmasında etkin bir görev üstlenebilir. Doğanın edebiyata yansıtılışını inceleyen ekoeleştiri kuramı, doğal çevrenin bireysel ihtiyaçları karşılamak maksadıyla fütursuzca yok edilmesini önlemek ister. İnsanı da doğada yaşayan diğer canlılardan ayırmaz. Ekoeleştiri kuramının ilkeleri doğrultusunda eser veren yazarlar, kaleme aldıkları eserlerde, küresel ölçekteki çevre sorunlarını somut kanıtlarla besleyerek insanın doğayla olan ilişkisini tekrar gözden geçirmesine ön ayak olmayı amaçlar.

Çalışmamızın bundan sonraki bölümlerinde *Empedokles’in Dostları* romanı tanıtılacak ve söz konusu roman “Ekoeleştiri Bağlamında *Empedokles’in Dostları* Romanı”, “Teknoloji İlerlemeye mi Gerilemeye mi Yol Açar”, “Doğa Dostu *Empedokles*” başlıkları altında ekoeleştirel bir okumaya tabi tutulacaktır.

***Empedokles’in Dostları* Romanının Özeti**

Amin Maalouf’un 2020’de *Nos frères inattendus* adıyla Fransızca yayınlanan romanı, Yapı Kredi Yayınları tarafından 2021’de *Empedokles’in Dostları* adıyla Türkçe yayınlanır. Alec’in tuttuğu günlüklerden oluşan roman, BİRİNCİ DEFTER (Sisler), İKİNCİ DEFTER (Ortalık Aydınlanıyor), ÜÇÜNCÜ DEFTER (Bağlanan Palamarlar), DÖRDÜNCÜ DEFTER (Kaybolup Gidenler) şeklinde dört ana bölüme ayrılır. Alec’in 9 Kasım Salı günü başlayan yazım süreci, 9 Aralık Perşembe günü sona erer.

Atlas Okyanusu kıyısında olan ‘Les Chirons’ adındaki dörtlü takım adanın en küçüğü Antioche’da yalnızca Ève ve Alec yaşamaktadır. Bu iki kişinin insanlardan izole bir hayat sürmek için birbirlerinden farklı sebepleri vardır. Orta yaşın getirdiği olgunlukla dingin ve sessiz bir hayat istediği için şehrin keşmekeşliğinden kaçıp kurtulmak isteyen Alec, aile düşünün mirası olan Antioche adasına gelir. Yazdığı ilk romanı çok başarılı bulunan Ève, daha sonraki eserlerinde aynı başarıyı yakalayamayacağı korkusundan dolayı her şeyi ardında bırakarak adaya yerleşir. Farklı gerekçelerle Antioche’da ikamet eden Ève ve Alec, komşu olmalarına rağmen uzun yıllar birbirleriyle iletişim kurmazlar. Ancak bir gün her yeri zifiri karanlığa boğan uzun süreli elektrik kesintisi yaşanır. Alec, bu durumu ilkin olağan karşılar. Çünkü mevsimden dolayı yağmur ve fırtınanın böyle bir elektirik kesintisine sebep olmasına alışkındır. Fakat televizyon, internet, telefon ve pille çalışan radyo başta olmak üzere her türlü iletişim aracının işlevsiz hâle gelmesi adada tedirginlik yaratır. Alışılmadık bu durum, Ève ve Alec’i bir araya getirir ve zamanla komşuluk ilişkileri yerini aşka bırakır.

Yaşanan iletişim kesintisi, ‘Empedokles’in dostları’nın nükleer felaketi durdurmak için aldığı bir önlemdir. Bu grubun sözcüsü Demosthenes, devlet başkanları ile görüşür. Amerika Başkanı Howard’ın yaşanacak nükleer felaketin önüne geçmek için Demosthenes ile anlaşma yapması gerekir. Alec’in yakın arkadaşı olan ve Demosthenes’in devlet başkanları ile yaptığı söz konusu pazarlığa şahit olan Moro, bu bilgiyi Alec’e aktarır. Moro, Demosthenes’in dış görünüşü ile ilgili bilgi verdiğinde Alec’in aklına kayıkçı arkadaşı Agamemnon gelir. Ancak bir kayıkçının bahsedilen türde bir güce sahip olamayacağını düşünür. Daha sonra yaşanan olaylarla, Agamemnon’un da Demosthenes gibi kendilerine ‘Empedokles’in dostları’ diyen grupta yer aldığı açığa çıkar.

Agamemnon, kitabında yüreğindeki doğa sevgisini işleyen ve Empedokles’in eserlerinden parçalara yer veren Ève’i korumak için adaya gönderilmiştir. ‘Empedokles’in dostları’ için Ève çok önemli bir şahıstır ve ona kitabında işlediği konulardan dolayı saygı duyarlar. Ève hariç herkes, ilk başlarda Empedokles’in dostları’na şüphe ile yaklaşır. Ancak insanlar tarafından anlaşılammaktan yakınan Ève için onların gelişti mutluluk kaynağıdır ve onlardan aldığı ilhamla yeni bir kitap yazmaya başlar.

‘Les Chirons’ adındaki dörtlü takım adanın diğer sakinleri ise ‘Empedokles’in dostları’na düşmanlık besler ve kimliği aşikâr olan Agamemnon’un peşine düşerler. ‘Empedokles’in doktorları’nın adada yüzen bir hastane kurmasıyla birlikte ‘Empedokles’in dostları’na olan düşmanlık bir hayranlığa dönüşür. First Layd Cynthia Milton, halkın da desteği ile Başkan Milton’u ‘Empedokles’in doktorları’nın tedavi etmesine izin vermesi konusunda ikna eder. Başkanın tedavi olduğu sırada devleti başına Başkan Yardımcısı geçer. Başkan Milton, sağlığına kavuşur ve birçok insan ‘yüzen hastane’lerde tedavi olmaya başlar. Başkanın da

tedavisinin yapıldığı 'yüzen hastane'ye bombalı saldırı yapılır ve birçok kişi hayatını kaybeder. Bunun üzerine 'Empedokles'in doktorları' ortadan kaybolur ve hiç kimse onlara ulaşamaz.

'Empedokles'in dostları' dünyayı nükleer felaketten kurtarmayı başarır ancak doyumsuz insanoğlu onların üstün teknoloji ve tıbbi bilgisinden yaralanmaya hazır değildir. Bu sebeple insanlar günlerce 'Empedokles'in doktorları'nın dönüp kendilerini tedavi etmeleri için sokaklarda eylem yapar. Geri gelmeleri için onlara çağrıda bulunsalar da onlar dönmezler.

Roman, Alec'in Ève'in hamile olduğunu öğrenmesi ve dönmelerinden umutlarını kestikleri 'Empedokles'in dostları'nın kutsanması ile son bulur.

Ekoeleştiri Bağlamında Empedokles'in Dostları Romanı

Başlangıçtan günümüze edebî eserlerde doğa önemli bir yer tutar. Ancak önceki dönemlerde doğanın edebî eserlerdeki yansıtılış biçimi ve yer alma amacı günümüzden farklıdır. Yazarlar ekolojik bilinç uyandırmak için eserlerinde doğaya yer vermezler. Ekolojik farkındalık yaratma gayesi ile yola çıkan eserlerin başında ise 'doğa yazımı' gelmektedir. Lawrence Buell, *The Future of Environmental Criticism* adlı eserinde doğa yazımının tanımını şu şekilde yapar: "Doğa yazımı, kısa ve öz bir şekilde dünyanın incelemesini sunan (tıpkı eski edebî doğa tarihi geleneğinde olduğu gibi), dünyayı gözlemleyen bireysel insanın özel deneyimini keşfeden ya da insanoğlu ve geniş evrenin ilişkilerinin politik ve felsefi yansımaları üzerine derinlemesine düşünen bir edebî kurgu -dışı metinler"dir (Aktaran Toska, 2017, 55; Buell, 2005, 144). Daha sonra ise doğa yazımındaki bu keskin nesnellik ve bilimsellik tutumundan ilk "uzaklaşma belirtileri Amerika'da yaygın olarak gezi-yürüyüş (ramble) yazımında" görülür (Toska, 2017, 57). Bu tür, doğa konulu makalelerden ayrı bir çizgide yer alır. Lyon, bu türü şöyle tanımlar: "Yazar doğaya gider, bu genellikle ev yakınında kısa bir gezidir ve yazar yürüyüşünü gözlemci ve katılımcı olarak kaydeder" (Aktaran Toska, 2017; Lyon, 1996, 277). Böylelikle, doğa gözlemlenebilir ve alımlanabilir bir nitelik kazanır. Netice olarak, doğayı temel alan bir nebze de olsa katı bilimsellik ve nesnellikten uzak olan yeni bir tür gelişmiş olur.

Ekolojik krizin küresel boyuta ulaşmasıyla yazarlar, kurgunun dünyasında ekolojik farkındalık oluşturmak için uğraş vermeye başlar. Doğanın tahrip edilmesinin sonuçlarını konu edinen kurgular inşa ederler. Bu yolla, gelecekteki muhtemel felaketlere karşı okurun tetikte olmasını hedefler. Nitekim günümüzde karşılaşılan ekolojik sorunları, yakın gelecekteki ekolojik yıkımın habercisi şeklinde değerlendirirler.

Amin Maalouf'un *Empedokles'in Dostları* adlı romanında yakın geleceğe ait nükleer silah savaşları ve bu savaşların sebep olacağı ekolojik krizler masaya yatırılır. Romanda, iki zıt kutup ekseninde nükleer silah kullanımının yaratacağı etkiler tartışmaya açılır. Bir uçta bencil, yarımı düşünmeyen terörist Serdarov ve sadece kendi milletinin çıkarını gözetten devlet yöneticileri; diğer uçta ise doğaya duyarlı Empedokles'in dostları yer alır. Bu noktada Maalouf'un nükleer silah konusunda devlet yöneticileri ve teröristleri aynı kefeye koyduğunu söylemek mümkündür. Teröristlerin ve devlet yöneticilerin nükleer çalışmalarla ilgili niyetleri farklı olsa da nükleer bombanın doğada sebep olacağı etki, sonuç itibarıyla aynıdır. Yazar, romanında yolu kimin, nasıl yürüdüğünü tartışmaz; yürünen yolun tamamıyla yanlış olduğunun altını çizer.

Maalouf'un çeşitli deneme ve söyleşilerinde de nükleer tehlikeye dikkat çektiği tespit edilmiştir. *Çivisi Çıkmış Dünya* adlı deneme kitabında son senelerde çeşitli ülkelerin başkentlerine gerçekleştirilen kanlı saldırıların şiddetinin bile "Soğuk Savaş dönemindeki Sovyet ve Amerikan termonükleer silahları gibi insanlığı ortadan kaldırma tehlikesi taşımadıkları"nu ileri sürer (Maalouf, 2020, 203). Nükleer silahlanmanın aşırı derecede ölümcül olabileceğinin ve doğayı yok edeceğinin vurgusunu yapar. Bunun yanı sıra herhangi bir saldırı ihtimalinin bile siyasal, ekonomik, toplumsal karışıklıklara yol açacağını kaydeder ve bunun da yıkıcı etkilerinin olabileceğini *Empedokles'in Dostları* romanında ortaya koyar:

"Geçtiğimiz 26 Eylül günü, yani bir buçuk ay önce, öğleden sonra Potomac kıyısında, Washington'ın merkezine otuz kilometre kadar uzaktaki küçük nehir limanı Indian Head'de güçlü bir patlama oldu. Yerel yetkililer ilk birkaç saat boyunca inkâr yolunu seçtiler, olayın adını koymaya cesaret edemiyorlardı: Çünkü hakiki bir nükleer patlama söz konusuydu! Tahribatın çapı bin metreyi aşmadığına göre zayıf ve etkisi sınırlı bir bomba olduğu anlaşılıyordu, yine de altı yüzden fazla ölü vardı ve civarındaki binlerce bölge sakini ya yaralanmış ya da radyasyona maruz kalmıştı. Radyoaktif bulut şans eseri batıdan esen rüzgâr tarafından süpürülme çok daha fazla kurban olabilirdi. Bazıları, ortalığı yatıştırmak adına, 'kaza sonucu patlama' fikrini öne çıkarmak için çırpındılar: hoş, bu bombayı elinde bulunduranların niyeti hiç kuşkusuz onu orada ve o strada patlatmak olamayacağına göre, bu iddiada bir gerçeklik payı da yok değildi" (Maalouf, 2021, 33).

Yaşanan bu felaketten sonra insanlar, her türlü olayın kaynağının nükleer saldırı olduğunu

düşünmeye başlar ve bu durum, kaos ortamı yaratır. Nitekim 9 Kasım Salı günü yaşanan elektrik kesintisi ve haberleşmenin sekteye uğraması, zihinlerinde korkunç sorular oluşmasına yol açar. Akıllarına ilk gelen cevap ise gündemden düşmeyen nükleer saldırı ihtimalidir. Bu ihtimalin gerçekleşmemiş olmasını dilerler. Ancak elektrikler geldiğinde ve iletişim tekrar sağlandığında yaşananların nükleer krizin etkisi olduğu ortaya çıkar. Alec, üniversite arkadaşı Moro ile konuştuğunda Amerika istihbaratının, terör örgütü lideri Serdarov'un dünyanın gözde kentlerine füze fırlatma planını öğrenir. Dinlemeye takılan bir konuşmasında Serdarov, muhatabına şu sözleri sarf eder: "Füzelerimi elimden almayı düşünüyorlarsa önce beni öldürmeleri gerek. Sovyetler Birliği silahlarını kullanmaya cesaret edemeden yenilgiyi ve parçalanmayı kabullendi. Ama benim füzelerimi sağlam ele geçiremeyecekler. Hepsini patlatacağım ve hedef çöl ya da deniz olmayacak" (Maalouf, 2021, 44). Bu sözlerden sadece Amerikan istihbaratı haberdar değildir. Söz konusu konuşmadan Demosthenes ve arkadaşlarının da bilgisi vardır. Tüm dünyada yaşanan elektrik ve iletişim kesintisinin kaynağı da Demosthenes ve arkadaşlarıdır. Serdarov'un planını durdurmak için bu yola başvurmak zorunda kalmışlardır. Gizemli bir kimliğe sahip olan Demosthenes hakkında hiçbir bilgiye erişilemez. Demosthenes, kendisinin ve arkadaşlarının dünyayı felakete sürükleyecek olayları engellemek için bir adım attıklarını belirtir. Demosthenes, Serdarov'un başını çektiği terör faaliyetlerini ancak kendilerinin alt edebilme gücüne sahip olduğu gerekçesiyle Milton'u ve diğer devlet başkanlarını anlaşmaya davet eder. Demosthenes ve arkadaşlarının, doğa dostu Empedokles'in düşüncelerini benimsediği ortaya çıkar. Demosthenes, tek amaçlarının dünyanın yok oluşunu durdurmak olduğunu vurgular. Tam bu noktada devlet başkanları neye inanmaları gerektiği konusunda çelişkiye düşer. Demosthenes ve arkadaşlarına güvenip onlarla iş birliği yapıp yapmamakla ilgili kendi aralarında tartışırlar. Bu tartışmalar sürerken Demosthenes'in başında olduğu bir kurul, nükleer tesisleri denetlemeye başlar. Çünkü "radyoaktif maddeleri toplama işleminin kötü geçeceğini ve bırakın yeni Çernobil'lere engel olmayı, çok daha beterlerine yol açacağını" düşünmektedirler (Maalouf, 2020, 88). İnsanlar gelecek konusunda endişelidir ve dünyanın nükleer kaynaklı bir felakete sürüklenmesinden korkmaktadırlar. Böylelikle Maalouf, denemelerinde dile getirdiği nükleer silahlanma fikrinin dâhi toplumda kaosa yol açabileceğini, *Empedokles'in Dostları*'nda başarılı bir biçimde resmeder.

Çivisi Çıkmış Dünya adlı deneme kitabının *Aldatıcı Zaferler* başlıklı bölümünde nükleer felakete dair düşüncelerini şu şekilde dile getirir:

"Berlin Duvarı'nın yıkılmasıyla dünyada bir umut rüzgârı esmişti. Batı ile Sovyetler Birliği arasındaki gerginliğin sona ermesi, yaklaşık kırk yıldır insanlığı tehdit eden bir nükleer felaket tehlikesini ortadan kaldırmıştı; inanıyorduk ki, bundan böyle demokrasi yavaş yavaş yaygınlaşacak, en sonunda da bütün dünyaya yayılacak; yerkürenin çeşitli ülkeleri arasındaki duvarlar kalkacak ve insanların, malların, imgelerin ve düşüncelerin dolaşımı engellerle karşılaşmaksızın gelişebilecek, böylece bir gelişme ve refah çağı başlayacaktı. Bu cephelerin her birinde, başlangıçta, birtakım dikkate değer ilerlemeler kaydedildi. Ama ne kadar ileriye gidersek, pusulayı da o kadar şaşırıyorduk" (Maalouf, 2020, 17).

Maalouf, *Empedokles'in Dostları*'nda, bu pusulası şaşmış insanlığın durumunu anlatır. ABD Başkanı Milton, basına verdiği demeçte insanlığın yönünü belirleyemeyen pusulasını, Empedokles ve onun anlayışını yaşatan kişilerin düzeltebileceğini şu sözlerle anlatır: "beklenmedik kardeşlerimizle bu buluşma hepimiz için rotamızı gözden geçirmek, yoldan nerede saptığımızı anlamak ve dümeni yeniden doğru yöne kırmak için bir fırsat oluşturmaktadır" (Maalouf, 2021, 207). Milton'a göre beklenmedik kardeşler -yani Empedokles'in dostları- insanlığı uyandıracak ve gördüğü kâbusa son verecektir. Onun nezdinde Empedokles'in dostları, insanlığı doğru yola sevk edecek kişilerdir.

Teknoloji İlerlemeye mi Gerilemeye mi Yol Açar

Romanda, Demosthenes adlı kahraman, tıp ve teknoloji alanında en ileri seviyedeki uygarlığın, kendisinin de aralarında bulunduğu Empedokles'in anlayışına bağlı kalan grup olduğunu ileri sürer. Demosthenes, kanserin son evresinde olan Başkan Howard Milton'u iyileştirme sözü verir ve bu sözünü yerine getirir. Başkan Milton'un o güne kadarki tedavisini gerçekleştiren Doktor Abel ise çok bir değerli ve bilgili olmasına rağmen yetersizlik duygusu nedeniyle hekimlik görevinden istifa eder ve bundan sonra hekimlik yapmayacağını belirtir. Romanda anlatıcı görevini üstlenen Alec, bu durumu kendi medeniyeti için bir tür 'kıyamet' olarak değerlendirir. Ona göre geleneksel bir toplum kendinden daha ileri ve güçlü bir toplumla temasta bulunduğu bu şekilde bir çöküş kaçınılmazdır (Maalouf, 2021, 157) Dolayısıyla 'Empedokles'in doktorları'nın bilgisi ve teknolojisi bir yandan insanlığa ümit aşılarken diğer yandan insanlığı ümitsizliğe ve amaçsızlığa mahkûm eder.

Bu durum, birçok doktorda, Doktor Abel'in kine benzer duygular yaratır. 'Empedokles'in doktorları' Antioche adasına yüzen bir hastane kurar ve 'şifa tüneli' adı verdikleri teknolojik aletten geçen insanların

hastalıklarını iyileştirirler. Paris'te yaşayan vaftiz kızı Adrienne, Alec'i ziyarete gelir ve kendisi de bir doktor olduğu için 'Empedokles'in doktorları'ndan Pausanias'a yardım etmek ister. Fakat Adrienne, onların kullandıkları tıbbi teknolojinin kendilerininkinden kat kat üstün olduğunu görür ve onlara yardım edemeyeceğini, sadece onların bilgisinden yararlanıp kendini geliştirebileceğini anlar.

Dünyanın farklı birçok bölgesinde 'Empedokles'in doktorları' yüzen hastaneler kurarlar. Onların şifasında yaralanmak isteyen bir çete lideri adamları ile birlikte hastanenin önünde hizmet almak için sırasını bekleyen insanların önüne geçmek ister. Sırasını vermek istemeyen hastalar ile çete lideri arasında arbede çıkar ve dört kişi silahla vurulur. 'Empedokles'in doktorları' vurulan kişileri yüzen hastanede tedaviye alırlar. Aradan yaklaşık olarak bir saat geçtikten sonra, kurşunlanan dört kişi ayakta sapsağlam bir şekilde rıhtımda bekleyenlere selam verir. Alec, bu kişileri 'Lazarus' olarak adlandırır (Maalouf, 2021, 155). Lazarus, Yuhanna İncili'ne göre öldükten sonra İsa tarafından diriltelen kişiler için kullanılan bir adlandırmadır. 'Empedokles'in doktorları'nın tıbbi bilgisi, mucizevi boyutlara ulaşmıştır. Bu durum, insanı köleliğe götüren ölümsüzlük arzusunu kamçılar (Maalouf, 2021, 154). Bu sebeple Empedokles'in dostları, ileri düzey tıbbi teknolojik imkânlarını insanlar için kullanıp kullanmamakta kararsızdır. Maalouf, 'Empedokles'in dostları' arasında çıkan ikilem üzerinden bu konuyu sorunsallaştırır. Agamemnon, Doktor Pausanias'un yapabildiği iyiliğin onu mutlu ettiğini ancak bu durumun kötülüğe sebep olacağını düşünür: "[E]ğer iyilik, sık sık görüldüğü üzere, kötülüğe kapı aralıyorsa bunun kendi hatası olabileceğini aklına bile getirmiyor. Bilge birisi kendisini eylemlerinden ve sonuçlarından sorumlu görür; bilgelikten hiç nasiplenmemiş insan ise kendini sadece niyetlerinden sorumlu sayar" (Maalouf, 2021, 142). Agamemnon, dünyanın düzenini bozacak ve doğayı sömürü nesnesine çevirecek teknolojinin insanlığın sonunu getireceğine inanır. Ona göre ileri düzey tıp bilgisine sahip doktor yetiştirmek çare değildir:

"Malzemeyi de mi temin edeceğiz? Yoksa gerekli malzemeleri nasıl üreteceklerini de mi öğreteceğiz? Sonra da sizin için tüm kıtalarda yeni tip okulları kurup eğitimi üstleneceğiz istediğin bu mu? Bu şekilde nereye doğru gideriz, bunu görmüyor musun? Önce bizim tıbbımız sizinkinin yerini alır; sonra kendi bilim ve teknolojinizin modasının geçmiş olduğunu keşfedersiniz, o zaman size bütün bilimcilerimizi, eğitimcilerimizi göndeririz, üniversiteleriniz ve okullarınız yavaş yavaş bizimkilerin şubeleri haline gelir. Çarka elimizi kaptırırız! Üstelik bu kez ebediyen! Halklarımız birbirine karışır, dünyalarımız geri dönülmez biçimde iç içe geçer. Uygarlığımız yok olup gider, bizimki de tanınmaz hale gelir..." (Maalouf, 2021, 141).

Agamemnon'a göre doğa koruma altına alınmadan elde edilecek ve doğanın dengesini bozacak, insanmerkezci ileri düzey teknoloji, eninde sonunda insanlığı yok oluşa sürükleyecektir. Dolayısıyla ileri düzey teknoloji, sınırlarını bilmeyen, bilinçsiz insanlar için iyilik değil kötülüktür. Ayrıca ileri düzey teknoloji için kullanılacak kaynaklar, dünyanın nihai yok oluşuna neden olacaktır. Bu sebeple, Empedokles'in dostları, nükleer alanların yanı sıra organik kimya çalışmalarını, yapay zekâ uygulamalarını, bakteriyolojiyi, laboratuvarları, agronomi enstitülerini, üniversitelerin kitaplığını da denetlerler. Baltimore civarındaki bir araştırma enstitüsünün tüm dijital ve yazılı verilerini silerler (Maalouf, 2021, 90). Kısacası dünyanın geleceğini tehlikeye atacaklarına inandıkları tüm çalışmaları durdururlar. Yazar, romanında insanın kurtuluşunun teknolojiye değil doğada olduğu okura bu şekilde anlatmak ister.

Ölümsüzlük arzusunun bir bakıma insanı yaşamdan kopardığı ve hayatın olağan akışını bozduğu romanda şöyle tasvir edilir: "Herhangi bir kıyıda bir hastane -geminin varlığı ne zaman saptansa, yollarda sonu gelmez araç kuyrukları oluşuyor (...) yeryüzünün her köşesinde her türlü yaşam askıya alındı. Çalışanlar artık çalışmıyor, öğrenciler artık öğrenimine devam etmiyor, yöneticiler artık yönetmiyor, tüketiciler sadece asgari gereksinimlerini tüketiyor, işlenen suçlar bile azaldı" (Maalouf, 2021, 161 -162). Yazara göre, evrensel düzenin işleyişinin bu şekilde sekteye uğraması insanların hayatını baltalar. Zira "[ö]lümlü düelloya tutuşmayınca" yaşamak anlamını yitirir ve insan yaşamının tadına varamaz. İnsandaki "[ö]lümlü olma duygusu, özgürlük arzusunun temeli, hem felsefenin hem de sanatın var oluş nedenidir" (Maalouf, 2021, 164). Bu sözlerle ileri düzey teknolojinin sağlayacağı ölümsüzlüğün insan hayatının anlamsızlaştıracağı vurgulanır.

Empedokles'in yaklaşımını benimseyen grubun lideri Kraliçe Elektra, kendilerinin tek düşmanlarının ölüm olduğunun bilincinde olduklarını ve başka düşmanlarının olmadığını söyler. Ancak Elektra, modern dünyanın insanın tek düşmanının ölüm olduğunu kabul etmeye hazır olup olmadığını sorgular. İnsanlara önceliklerini gözden geçirmelerini salık verir (Maalouf, 2021, 208). Romanda, modern insanın ölümsüzlüğe kavuşsa bile kendine yeni düşmanlar edinmeye yatkın olduğu sezdirilir. Çünkü modern insan diğer canlıları göz ardı ederek kendini odaya alır.

Gazeteci Kate Stormfield, ABD başkan vekili Gary Boulder'e Başkan Milton'ın Empedokles'in doktorları tarafından tedavi edilmeye razı gelmesiyle ilgili fikrini sorar ve şu cevabı alır: "[İ]yileşmek istemek doğal. Ama buna karşılık doğal olmayan şey, insanın ölümü yenebileceğine kendini inandırmasıdır. İzinizle şunu

belirteyim, bu yanılsama son haftalarda çok yaygınlaştı. Saçma sapan ve dine aykırı bir yanılsama bu. Tanrı yaşamın ve ölümün tek hâkimidir ve yoksul ya da zengin, naçiz ya da kudretli, kim olursa olsun, bir ölümlü bu karar yetkisini Yaratacısının ellerinden kendi ellerine alabileceği gibi kibirli bir inanca kapılırsa, kaçınılmaz olarak cezalandırılacağı bir dinsizlik yapmış olur" (Maalouf, 2021, 191). Gary Boulder, Empedokles'in dostları ile yapılan anlaşmaları en başından itibaren şeytanla yapılmış anlaşmalar olarak değerlendirir. Boulder, Empedokles'in dostlarına ve onların teknolojisine muhalif bir kişi olarak romanda yer alır.

Yazarın, ileri düzey teknolojinin insanla ilişkisi üzerine romandaki kahramanlar arasında tartışma ortamı yaratarak bu konuyla ilgili okurda farkındalık oluşturmak istediği sonucu çıkarılabilir.

Doğa Dostu Empedokles

Doğaya yaklaşım konusunda kültürün etkisi yadsınamaz. Doğa -kültür sürekliliğini savunan görüş, "verili olanla (doğa) inşa edilmiş olan (kültür) arasındaki kategorik ayrıma dayanmaktadır. Bu ayrım, toplumsal analize daha keskin bir biçimde odaklanmaya mahal verdiği gibi, merkezi kimliklerin, kurumları ve uygulamaların inşasına destek olan toplumsal mekanizmaların incelenmesi ve eleştirilmesi için de sağlam temeller sunuyor" (Bradotti, 2018, 13). Verili olan ve inşa edilmiş olan arasındaki düalizm, ekolojik bilinçlenmenin artması ile birlikte "yerini doğa -kültür etkileşimine dair düalist olmayan bir anlayışa" bırakmaya başlar (Bradotti, 2018, 13). Romana adını da veren Empedokles (MÖ 494 -434), henüz doğa -kültür ayrımının olmadığı bir çağda yaşamaktadır. Onun doğayla ilgili yaklaşımını benimseyen bir grup insan ise, doğa -kültür ayrımın keskin bir şekilde görüldüğü modern dünyada yaşamaktadır.

Empedokles, doğadaki her şeyin ateş, hava, toprak, su olmak üzere dört unsurdan meydana geldiği ileri sürer. Ona göre bu unsurlar, sevgi ve nefret gibi birbirine iki zıt güç tarafından yönetilir. "Empedokles'in felsefi ve bilimsel teorileri Platon'un birçok çalışmasında anılır ve tartışılır. Bu teoriler Aristoteles'in fizik ve biyoloji üzerine olan çalışmalarında ve sonra da Aristoteles'in bu çalışmaları üzerine yazan daha sonraki Yunan yorumcularda oldukça önemli bir yere sahiptir" (Çağrı, 2005, 175). Empedokles'in anlayışını sürdüren grubun lideri Kraliçe Elektra, insanlara onu şu sözlerle tanıtır: "Antikçağ'da yaşayan Empedokles, Etna Dağı'na çıktığında ve toprağın derinliklerinden yükselen kükürt ve lav buharlarını hissettiğinde aklın emrettiğine uyup bir yere sığınabilirdi. Ama o ilerlemeye devam etti ve tehlikeli biçimde kratere yaklaştı" (Maalouf, 2021, 208). Agamemnon ise, Agrigentum'lu Empedokles hakkında şu bilgiyi verir:

"Empedokles, gerçek dünya ile mitler dünyasının şahsında yan yana geldiği ender rastlanan kişilerdendir. Bizim aramızda adı kutsaldır, canını feda edişi sık sık zikredilir. Ama metinlerine birer vahiy gibi yaklaştığımızı düşünme! Ondan sık sık alıntı yapıyoruz ama bu senin Shakespeare'den iki dize, Nietzsche'den bir cümle veya Einstein'dan bir espri aktarmandan farklı değil. Bütün bunlar bir yana, bazı sözlerinin atıldığımız bu mecrayı sanki haber verdiği veya en azından teşvik ettiği bir gerçek" (Maalouf, 2021, 122).

Agamemnon, Empedokles'in takipçisi olarak ortaya çıkan insanları hiç tanıyamadığını ancak kaderlerinin onunla benzer olduğunu vurgular. Agamemnon'a göre Empedokles'in kaderi kendilerinin kaderinin habercisidir: "Dünyadan elini ayağını çekmek istediği için kendisini alevlerin içine attı. Tıpkı bizim gibi" (Maalouf, 2021, 122). Agamemnon, Empedokles'in yanardağa atılması ile kendilerinin sığındıkları kabuktan çıkıp modern insanlara varlıklarını göstermeleri arasında özdeşlik kurar. Modern dünyayı, bir yanardağın aleviyle eş değer yakıcılıkta görür.

Eserinde Empedokles'in sözlerinden alıntılar yapan Ève, onun öğretileri üzerine bir medeniyet kuran kişilerin, insanlığın özüne dönmesinde yardımcı olduğunu düşünür: "Dünya şu son yıllarda açgözlülük ve kinin cirrit attığı bir savaş meydanına dönmüştü. Her şey, sanat, düşünce yazı, gelecek, seks, komşuluk, her şey kokuşmuştu... Ve birdenbire güçlü bir silgi darbesiyle karatahta siliniyordu. Tarih sıfırdan yeniden başladı, gezegenimiz tekrar masumiyetine kavuştu" (Maalouf, 2021, 204). Empedokles'in dostları, roman kahramanları tarafından - Başkan Milton, Alec ve Ève başta olmak üzere- övülür. Maalouf'un, doğaya duyarlı Empedokles'e karşı romanındaki kahramanlar aracılığıyla metheden bir tutum içinde bulunması, onun doğa sevgisi taşıyan ve doğayı korumaya yönelik tavır sergileyen insanların yanında olduğunun göstergesidir.

Sonuç

Çalışmamızda Amin Maalouf'un *Empedokles'in Dostları* adlı yarı -distopik eseri, ekoleştirel bir bakışla incelenmiştir. Maalouf'un denemelerinde de sık sık değindiği nükleer silahlanma mevzusu, *Empedokles'in Dostları*'nda yakın geleceği kapsayacak şekilde kurgusal boyutta işlenir. Söz konusu romanın nükleer silahlanmadan yola çıkarak okuru dünyanın geleceği hakkında düşünmeye sevk ettiği belirlenmiştir.

Romanın Alec'in tuttuğu günlüklerden oluşması eserde gerçeklik algısı yaratır. Bu bakımdan yazarın, romanda geçen olayların reel dünyada gerçekleşme riski üzerine okurda kaygı uyandırmayı

amaçladığını söylemek mümkündür. Nitekim bu tutum, ekoeleştirel anlayışı benimseyen yazarların sıkça başvurduğu bir yöntemdir. Bu tarz eserler, doğanın yok olmasına gafil avlanmamak maksadıyla en ufak riski önceden saptayıp onun önüne geçmek için verilen uğraşın ürünüdür.

Ekolojik bilinçle eser kaleme alan yazarlar, doğayı sadece mekân tasvirleri için veya eserlerini zenginleştirmek için kullanmazlar. Onların eserlerinde doğanın bunların ötesinde işlevi vardır. Doğaya zarar veren meseleleri, bilinçli bir şekilde eserlerine taşırlar. Bu yolla okur üzerinde farkındalık yaratmak istenir. Amin Maalouf'un *Empedokles'in Dostları*'nın da toplumda ekolojik bilinçlenmenin yerleşmesini sağlama amacı taşıdığı ve nükleer felaketlerin önüne geçmek adına, okura bir reçete sunduğu saptanmıştır.

Romanda tespit edilen veriler ışığında, yazarın doğanın insan tarafından bilinçsizce sömürülmesine karşı çıkan bir görüşe sahip olduğu ve romanın bu yönüyle insanmerkezci bir yapıdan uzak olduğu ortaya çıkarılmıştır.

Antik Çağ'dan günümüze birçok düşünürü etkileyen, doğaya karşı duyarlı bir kimliğe sahip olan Empedokles'in adının romana verilmesi ve onun doğayla ilgili fikirlerine romanda yer yer gönderme yapılması, eserde doğa ve doğa dostu kişilerin odağa alındığını göstermektedir. Ève ve Alec, doğacak kızlarına Empedokles'in yaşadığı uygarlığın uzantısının yöneticisi Kraliçe Elektra'nın adını vermek isterler. Bu bağlamda, onların yüreği doğa sevgisiyle dolu bir nesil yetiştirme arzusunda oldukları çıkarımında bulunulabilir.

KAYNAKÇA

- Bradotti, Rosi (2018). *İnsan Sonrası*. (Çev. Öznür Karakaş), İstanbul: Kolektif Kitap.
- Çağrı, Esra (2005). Empedokles. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE)*, S. 15, s. 175-182.
- Descola, Philippe (2013). *Doğa ve Kültürün Ötesinde*. (Çev. İsmail Yerguz), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Dobson, Andrew (2017). *Ekolojizm*. (Çev. Cengiz Yücel). İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi
- Ergeç, Zehra (2020). Oya Baydar'ın "Köpekli Çocuklar Gecesi" Adlı Romanı Üzerine Ekoeleştirel Bir Okuma. *Söylem Filoloji Dergisi*, 5 (1), s. 176-189.
- Glotfelty, Cheryl (2017). "Çevre Krizi Çağında Edebi Çalışmalar". (Çev. Ümran Kılınc). *Şarkî Edebiyat Dergisi - Ekoeleştiri Özel Sayısı- 2*, s. 34-43.
- Keleş, Ruşen - Hamamcı, Can (1993). *Çevrebilim*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Kovel, Joel (2017). *Doğanın Düşmanı /Kapitalizmin Sonu mu, Dünyanın Sonu mu?*. (Çev. Gürol Koca), İstanbul: Metis Yayıncılık.
- Maalouf, Amin (2020). *Çivisi Çıkmış Dünya*. (Çev. Orçun Türkay), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Maalouf, Amin (2021). *Empedokles'in Dostları*. (Çev. Ali Berktaş), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Morton, Timothy (2020). *İnsan Türü /İnsan Olmayanlarla Dayanışma*. (Çev. Duygu Dölek), İstanbul: Profil Kitap.
- Oppermann, Serpil (2012). *Ekoeleştiri Çevre ve Edebiyat*. Ankara: Phoenix Yayınları.
- Özer, Mahmut (2017). *Doğa Etiği*. İstanbul: İmge Kitabevi.
- Toska, Sezgin (2017). *Ekokurgu Ekolojik Sorunların Çözüm Yolu Olarak Edebiyat*. İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi.